

те, що я виручу товаришів, якщо ж я не піду, то мені треба одразу «змотувати вудки» і тікати.

Я дістала перепустку з великими труднощами, оскільки на лівий берег зовсім нікого не пропускали. Через цього ж Лютинського мені вдалося дати гроші тому, хто виписував перепустки, і він видав мені перепустку. У чому ж моя перевага? У тому, що я брала перепустку в табір військовополонених, не говорячи, що мій чоловік заарештований. Одержуючи перепустку, я сказала, що отримала дані, що мій чоловік знаходиться у таборі військовополонених, і я хочу відвідати його.

Одержавши перепустку, я взяла свою стару і ми туди відправилися разом. Перепустку я одержала в Києві при міськуправі. В табір військовополонених я ніяк не могла пройти. Весь він був обнесений дротом і потрапити до нього дуже важко. Біля табору я зустріла одного знайомого, якогось Анатолія Новожилова, шофера, що був у формі поліцейського. Цього шофера я добре знала, знала його і моя стара, бо він колись приїжджав до нас. Я зробила вигляд, що ніби не знаю його, і з великими труднощами пройшла в табір під приводом, що мій чоловік військовополонений і я хочу його визволити. У канцелярії табору перерили всі книжки і не знайшли його. Тоді я вдала, що я нічого не розумію і сказала: «Можливо, він де-небудь в іншому місці, тому що він затриманий і знаходиться у таборі». Коли про це дізналися в канцелярії, то одразу мені сказали, що він, напевно, не в таборі, а в польовому гестапо. Я дала одному німцю-поліцейському 500 карбованців за те, що він мене провів у польове гестапо. Треба сказати, що у німців існує система — хабар на хабарі.

(Далі буде)

Ю. А. Мицьки (Дніпропетровськ)

Перший український історико-політичний трактат

У відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді (Q. XVII. 220) зберігається рукописний збірник 60—70-х років XVII ст. Він був досить ґрунтовно описаний наприкінці XIX ст.¹ Тому обмежимося лише коротким оглядом його матеріалів. Ядро збірника становлять три твори: «Навіти» (кінець 60-х — поч. 70-х років XVII ст.) — важлива пам'ятка православної полемічної літератури², «Пам'ять...» (1670 р.) і «Пересторога Україні». Тут вміщено також «Літописець» (бл. 1673 р.)³, невідомий варіант «Діаріуша» Афанасія Філіповича, житіє князя Володимира, копії окремих документів, сентенції, приказки, записи українською, польською, латинською мовами. Основна частина збірника написана українським півуставом двома каліграфічними почерками середини — другої половини XVII ст. Іноді записи робилися чітким українським скорописом того ж часу. Окремі записи виконані пізніше, про що свідчать не

¹ Отчет Императорской публичной библиотеки за 1894 год.—СПб., 1897.—С. 118—133.

² Текст «Навітів» повністю опубліковано: Ісаєвич Я. «Навіти» — невідома пам'ятка української публіцистики XVII ст. // Інформ. бюл. Арх. управління УРСР.—1964.—№ 6.—С. 52.

³ Текст «Літописця» повністю опубліковано: Мицьки Ю. А. «Літописець» Дворецких — памятник украинского летописания XVII в. // Летописи и хроники. 1984.—М., 1984.—С. 219—234.

лише почерки, характерні для останньої третини XVII — другої половини XVIII ст., а й пряме датування, як от: «Сия книга летопись с дедов прадедов, сочиненная фамилиею Дворецких и ныне находится в господыни Дворецкого Василия, значкового товарища; должность отсего — возний подкоморский повету остерского Василь Дворецкий. Се заметки писаны 1770 года, июля 8»⁴. Аналіз збірника переконливо показує, що він був фамільною книгою козацько-старшинського роду Дворецьких. Найбільш відомим представником цього роду був ініціатор складення збірника Василь Дворецький (1609—70-ті роки XVII ст.).

Його батько — Федір Дворецький походив з козаків, а, можливо, й дрібної православної української шляхти; загинув у 1631 р., очевидно від рук польсько-шляхетських карателів, які придушували повстання Тараса Трясила. Василь Дворецький відзначився у роки Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Пізніше він — київський наказний полковник, а в 1658—1668 рр. безпосередньо очолює київський полк, причому певний час навіть розглядається як претендент на гетьманську булаву (1659 р.). Кульмінаційними у політичній кар'єрі В. Дворецького виявилися 1663—1668 рр. В той час він був правою рукою гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького, якого восени 1665 р. супроводжував у його відомій поїздці до Москви. Там йому було пожалувано дворянство. Як типовий представник козацької старшини В. Дворецький проводив політику посилення експлуатації народних мас. В той же час він послідовно боровся проти загарбницької політики Речі Посполитої, Османської імперії, Кримського ханства, був прихильником збереження союзу з Росією. Коли Брюховецький пішов на розрив з Москвою, Дворецький виступив проти свого патрона. За це гетьман змістив його з київського полковництва і заарештував. Після падіння Брюховецького Дворецький опинився в чигиринській тюрмі у гетьмана Правобережної України П. Дорошенка.

Втікши 13 травня 1669 р. із в'язниці, він через 10 днів був уже в Переяславі, а ще через місяць — приїхав разом із сином Юрієм до Москви, де його було винагороджено. Остання згадка про В. Дворецького міститься у «статейному списку» піддячого М. Савіна, де говориться про те, що колишній київський полковник наприкінці 1671 — початку 1672 р. займався зміцненням містечок під Києвом, куди підбиралися загони польської шляхти. Значне становище займав і син В. Дворецького — Іван, який у 70-ті роки XVII ст. був остерським сотником, а потім, аж до самої смерті 9 травня (29 квітня) 1694 р., — київським полковим суддею.

Отже, розглядуваний рукописний збірник був фамільною книгою роду Дворецьких і створювався за ініціативою колишнього київського полковника Василя Дворецького, а, можливо, і його сина Івана. Вони ж могли бути і авторами деяких матеріалів. В той же час, виходячи з ряду моментів біграфій В. та І. Дворецьких, сумнівно, що саме вони створили найбільш цінні матеріали збірника, тобто «Навіти», «Пам'яті» і «Пересторогу Україні». Очевидно, це зробила якась духовна особа, близька до Дворецьких. Анонімний автор чудово знав і «святе письмо», і праці християнських богословів, і «Хроніку Сарматії Європейської» (Краків, 1611) О. Гваньїні й інші твори. Він був патріотом України, виступав палким оборонцем православної церкви, становище якої на правому боці Дніпра після Андрусівського перемир'я 1667 р. різко погіршилося. Всі три пам'ятки написані в публіцистичному дусі і тісно пов'язані між собою, як, до речі, й з деякими іншими матеріалами збірника. Водночас кожен із згаданих творів має суто власне

⁴ Держ. публ. б-ка ім. Салтикова-Щедріна (ДПБ). Відділ рукописів. Q.XVII.220, арк. 134.

призначення, порушує своє коло проблем. Так, у «Навітах» описується тяжке становище православної церкви на Правобережжі, де правлячі кола магнатсько-шляхетської Речі Посполитої поспішали реставрувати старі порядки, що існували тут до Визвольної війни. «Пам'ять», по суті, являє собою, меморандум до російського царя Олексія Михайловича.

Тут викладаються конче необхідні заходи, яких, на думку автора, треба було вжити, щоб не допустити повного занепаду й загибелі православної церкви на Правобережній Україні і в Білорусії. У цьому творі проводилася думка про необхідність укладення нового мирного договору з Річчю Посполитою, який гарантував би повноправне становище православної церкви на українських та білоруських землях, анексованих Польщею.

«Пересторога Україні» (1669 р.) написана в іншому дусі: вона адресувалася козакам, насамперед козацькій старшині, а до того ж це — перший в історії української суспільно-політичної думки публіцистичний трактат, що має світський характер, у чому й полягає його унікальність. Він висвітлює невідомі сторінки в історії української історіографії та літератури, дає можливість переглянути або скоригувати деякі традиційні уявлення про шляхи їх розвитку.

«Пересторога Україні» створена у годину тяжких випробувань, що випали на долю українського народу. Після Андрусівського перемир'я 1667 р. на Правобережжі реставрувалася влада Речі Посполитої, посилювалося феодальне гноблення на всіх українських землях, значної шкоди завдали й безперервні війни, татарські набіги, а також чвари між різними претендентами на гетьманську булаву. В цей же час з новою силою постала загроза з боку Османської імперії, яка робила останню значну спробу стати гегемоном у Європі, завоювати Україну та частину російських земель. Опинившись у тяжкому становищі, гетьман Правобережної України П. Дорошенко шукає союзу з Туреччиною, розраховуючи на її допомогу в об'єднанні під його владою всієї України.

Перед загрозою неминучої війни ряд відомих політичних, релігійних та культурних діячів України (Л. Баранович, І. Галятовський, І. Гізель, П. Кохановський, А. Радивилівський, Ф. Софонович та інші) розгорнули боротьбу проти загрози турецько-татарської експансії, докладали всіх зусиль до того, щоб розвіяти ілюзії, бликляні у значній частині козацтва Петром Дорошенком. До грона блискучих українських публіцистів другої половини XVII ст. приєднався й анонімний автор трактату «Пересторога Україні». Чимало важливих ідей, висловлених на той час і пізніше у фундаментальних працях Л. Барановича, І. Галятовського та інших, викладалося у трактаті стисло, популярно, емоційно. Не випадково відчувається близькість у стилях «Перестороги України» та славнозвісного «Треносу» Мелетія Смотрицького. Твір цей написаний українською мовою, близькою до народної. Тому кожен міг легко прочитати і засвоїти його провідні ідеї.

Програмні настанови автора, його світоглядні засади вже висвітлювалися нами⁵. Тому варто спинитися лише на деяких моментах. Автор «Перестороги України» ніби розвиває відомі ідеї Б. Хмельницького, висловлені ним у промові під час Переяславської ради. Він переконливо доводить усю безперспективність і згубність орієнтації на Річ Посполиту, Османську імперію, не кажучи вже про Кримське ханство, на конкретних історичних прикладах показує тяжке становище народних мас на Правобережній Україні під владою магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, молдаванів та болгар під пануванням Ос-

⁵ Див.: Мыцык Ю. А. Украинский историко-политический трактат 1669 года как памятник публицистики // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII—XIX вв.— Днепрпетровск, 1982.— С. 84—101.

манської імперії тощо. Дуже різко засуджуються в трактаті П. Дорошенко та інші прихильники орієнтації на Туреччину. Водночас автор аргументовано обстоює необхідність російсько-українського союзу як єдиної гарантії безпеки українського народу та української православної церкви. При цьому він аж ніяк не спрощував усіх складностей перебування України під берлом російського царя («зла і тяжка москва Україні...»), добре пам'ятаючи про антифеодальне повстання на Лівобережній Україні проти царських воевод (1666 р.), однак з огляду на загрозу турецько-татарської навали вважав недоцільним розвивати цю тезу. Чимало уваги приділено в трактаті гострій критиці гетьманів України, козацької старшини, чвари всередині якої несли народів тільки горе. Вражений тяжким становищем України, автор у полемічному запалі висловлює навіть певне розчарування наслідками Визвольної війни, що деякою мірою споріднює трактат з літописом Самовидця та Хмільницьким літописом. Виразно відчувається в аналізованій праці намагання захищати інтереси правлячого класу, насамперед української церковної верхівки, негативне ставлення до антифеодальної боротьби трудящих, що було типовим для дворянської історіографії, і навіть критичне ставлення до козацького стану. Автор трактату був переконаним монархістом, його оцінкам притаманні антидемократизм, провіденціалістські установки.

З усього вищесказаного можна зробити такі висновки. Людина, яка написала «Пересторогу Україні», належала до панівного класу і обстоювала інтереси насамперед вищого православного духовенства, що наклало свій відбиток на зміст трактату, зумовило наявність у ньому деяких суперечливих, інколи навіть реакційних положень. Водночас варто відзначити, що автор цієї праці був полум'яним поборником об'єднання України з Росією, активно боровся проти ідеологічної експансії Ватикану, унії та католицизму, агресивної політики правлячої верхівки Речі Посполитої, Туреччини та Криму, антинародної політики деяких гетьманів. Саме ці риси «Перестороги Україні» визначають її місце серед інших творів української публіцистичної літератури XVII ст., тим більше, що вона — єдина світська публіцистична праця, перший історико-політичний трактат.

Вплив «Перестороги України» на суспільно-політичну думку другої половини XVII—XVIII ст. є незаперечним. Досить порівняти концепцію анонімного автора з певними моментами концепції С. Величка. Отже, «Пересторога України» є важливою пам'яткою суспільно-політичної думки України і тому заслуговує на опублікування.

Текст «Перестороги України»⁶ друкується за правилами транслітерації. Зазначимо, що чіткий півустав, яким написана пам'ятка, дає можливість проставити твердий та м'який знаки наприкінці слів, і тому їхнє вживання зберігається в оригінальному вигляді. Нерідко твердий знак виносився над рядком і зображувався відповідним значком.

У такому разі при публікації виносний твердий знак передається курсивною літерою. Зберігаються літери «ѣ», «і», сполучення «оу». Автор «Перестороги України» послідовно вживав літеру «е» там, де сьогодні читається «є» і «е». Виходячи з цього, дану літеру передано як «е». Виносні літери подаються у рядку і позначаються курсивом. Титла над скороченими словами не зберігаються, скорочення не розкриваються.

Одержано 04.10.88.

⁶ ДПБ. Відділ рукописів. Q. XVII. 220, арк. 63—74.